

INTERAKCIJE MED RAZLIČNIMI AKTERJI V TABORU

259

INTERACTIONS BETWEEN DIFFERENT ACTORS IN THE CAMP

Janez Kac, *abs. soc. ped.*

Ronkova ulica 17, 2380 Slovenj Gradec

janez.kac@gmail.com

POVZETEK

Tabor lahko predstavlja obliko vstopanja v raziskovanje procesa odpiranja institucije. Z analizo interakcij med različnimi akterji, ki smo vstopali v konkretni tabor, želim osvetliti inertnost konceptualnih struktur totalnih institucij. Gre za interakcije med pobudniki tabora, stanovalci, osebjem in vodstvom. Med taborom smo vsak večer preko refleksij in kasnejše analize prihajali do zaključkov, da jezik kot simbolni kod kaže na neenaka razmerja moči med udeleženi akterji. Hkrati pa močno odzvanjajo vzporednice med taborom v Hrastovcu in tem taborom, ki je potekal leta 2016 v enem izmed slovenskih socialnovarstvenih zavodov. Po tridesetih letih so podobnosti še vedno močne. Ugotovitve članka, ki temelji na kvalitativni raziskavi (analizi kvalitativnega gradiva), kažejo na to, da ima zavod po izkušnjah udeležencev tabora sodeč še vedno veliko skupnih točk s totalnimi institucijami. Znotraj teh se je jasno pokazala institucionalna rutina (in kako jo lahko tabor zmoti), načini soočanja stanovalcev z njo, potreba po kontroli zavoda nad stanovalci, jasna hierarhična struktura in to, da je učinkovitost pomembnejša od dostojanstva.

KLJUČNE BESEDE: *totalna institucija, tabor, interakcije, razmerja moči, inertnost, zaposleni, vodstvo, stanovalci*

ABSTRACT

A camp is a way of entering a research process of opening institutions. With it I would like to brighten the structural inertness of total institutions through analysis of interactions between different actors who were at the camp. In this group there are initiators, residents, staff and leaders. Through reflections and later analysis I came to the conclusion that language is a symbolic code, which shows inequality between different actors. Simultaneously it echoes that there are strong parallels between the camp in Hrastovec and in the camp in 2016. After thirty years the similarities are still strong. This article describes its main findings that show that this institution still has a strong resemblance to total institutions. This is shown by institutional routine (and how the camp disturbs it), how residents deal with it, the need of an institution to control its residents, strict hierarchy and that efficiency is more important than human dignity.

KEY WORDS: *total institution, camp, interactions, power relations, inertness, staff, leaders, residents*

UVOD

V okviru procesov deinstitutionalizacije smo pod okriljem Pedagoške fakultete Univerze v Ljubljani raziskovali pogoje za odpiranje institucij, ki imajo vlogo zagotavljanja socialnega varstva. Odločili smo se za akcijsko raziskovanje preko tabora, ki smo ga leto dni vnaprej pripravljali in načrtovali skupaj s stanovalci zavoda. S tovrstnim raziskovanjem smo želeli neposredno spoznavati resničnosti, ki jih proizvaja zavod kot institucija, in raziskovati pogoje, ki jih je potrebno zagotoviti, da bi lahko stanovalci potrebe zadovoljevali v skupnosti. V času izvedbe tabora smo imeli vsak večer skupno refleksijo z vsemi aktivnimi udeleženci. Pomembno je opredeliti, koga termin »aktivni udeleženci« označuje. To so vsi posamezniki, ki so bili vključeni v načrtovanje tabora in so bili prisotni na večini aktivnosti na taboru (študenti, asistentka, trije profesorji,

del stanovalcev ter nekaj zaposlenih). Glavna značilnost te skupine je soustvarjanje vsega, kar se je dogajalo na taboru (aktivnosti, interakcije, izleti, ogenj, večerne refleksije ...). Naš tabor je bil osnovan na principu soustvarjanja. Pomembna skupina smo bili »pobudniki«, kamor sodimo študentje, profesorji in asistentka. Glavna ločnica med to skupino in skupino aktivnih udeležencev tabora je, da pobudniki nismo člani zavoda.

Na večerni refleksiji dneva je vsak prišel na vrsto in je imel priložnost povedati, kako je doživljal dan. Namen refleksij je bil dati možnost oziroma glas vsakemu aktivnemu udeležencu tabora, da lahko izrazi svoje probleme, veselje, ideje za naslednje dni, podeli kaj osebnega ali celo bolečega. Obenem pa je bil to prostor, v katerem so se zrcilile pomembne teme tabora. Na tak način smo ohranjali stik drug z drugim in hkrati zbirali podatke za namene akcijske raziskave, ki smo izvajali pod okriljem Pedagoške fakultete v Ljubljani. Refleksije smo snemali in jih kasneje pretipkali. Pri oblikovanju članka sem jih uporabil kot temeljni vir podatkov za identificiranje glavnih tem tabora. Vsebine, ki so izstopale, sem poskušal postaviti v konceptualni okvir prizme totalnih ustanov, ker sem že ob izvajanju tabora doživljal veliko povezav in podobnosti med zavodom in totalnimi ustanovami. Raziskoval sem teme, ki so se dotikale interakcij med pobudniki in zaposlenimi, vodstvom ter stanovalci. Vse našete interakcije so posredno odražale pogoje in razmere, ki jih proizvaja totalna institucija. Izkušnja tabora je v meni vedno znova in znova aktualizirala Goffmanova spoznanja (Goffman, 1991) in nekatere druge teoretike totalnih ustanov, npr. Foucaulta (2004) in Flakerja (1998a, 1998). Hkrati sem doživljal vzporednice med izkušnjo hrastovškega tabora pred 30 leti in tem, kar se je dogajalo na našem taboru. Eden izmed ciljev članka je opozoriti, da so pojavi, ki jih viri opisujejo kot povezne s totalnimi ustanovami, še vedno aktualni in pomembni v konkretnem primeru. Namen članka je preko analize interakcij določiti in opisati ključne teme tabora in te postaviti v kontekst teorije totalnih institucij.

Želim izpostaviti, da sem bil aktivno vpleten v dogajanje na taboru. Prednosti pisanja s svojega gledišča je izkušnja neposrednega stika s vsakdanjostjo, ki smo jo vsi vpleteni konstruirali skozi tabor. Šlo je za močno izkušnjo, ki je pomembno zaznamovala moj

pogled na interakcije znotraj zavoda, vzporedno s tem pa vplivala na interpretacijo. Cilj članka je oblikovanje poskusne teorije oziroma ugotovitev, ki so podprte s teoretičnimi spoznanji s polja totalnih ustanov. Spoznanja niso obče veljavna, ampak se navezujejo na dogajanje in s tem povezano doživljanje, ki je (bilo) aktualno na taboru/v zavodu. Ugotovitve in razmisleki so reflektivni konstrukti, vezani na okoliščine tabora. To je potrebno izpostaviti, da se bralec zaveda, da gre zgolj za poskusno teorijo in ne za splošno veljavne trditve o življenju v zavodih. Moja analiza zajema le dogajanje na taboru in ne vključuje dogajanja pred ali po njem, četudi pa se pri pisanju zavedam, da je bil tabor del širšega (enoletnega) procesa.

ZAČETEK IN FUNKCIJE TOTALNIH USTANOV

Flaker (1988) pove, da nastanek totalnih ustanov sega v devetnajsto stoletje. Zaradi razvoja industrijske družbe in posledičnega razpada tradicionalnih oblik pomoči v skupnosti so postali duševno prizadeti v breme in brez ustreznega varstva. Osebe, ki niso bile sposobne prispevati k novi obliki kapitalistične družbe, so postale odvečne, hkrati pa so njihove družine in socialne mreže imele manj časa in možnosti, da bi poskrbele zanje. Lahko bi dejali, da se je z industrializacijo spremenil odnos do ljudi s posebnimi potrebami (kot jih imenujemo danes). Z rastjo ravni produktivnosti družbe so bili »odrezana« skupina ljudi ter označena za nepotrebno. Po drugi svetovni vojni so depriviligirane skupine ljudi nastanjali v gradove in druge odmaknjene ter prazne stavbe (Flaker, prav tam).

Goffman (1991) navaja pet tipov totalnih ustanov glede na njihovo ciljno skupino:

1. Ustanove za tiste, ki ne zmorejo skrbeti zase in so nenevarni (domovi za ostarele, slepe, revne, socialnovarstveni zavodi).
2. Ustanove za izvajanje delovnih nalog (vojašnica, internati).
3. Ustanove za tiste, ki so hkrati nezmožni skrbeti zase in so (nehote) nevarni skupnosti (duševne bolnišnice, sem bi lahko šteli tudi varovalne oddelke socialnovarstvenih zavodov).
4. Ustanove za verski umik (samostani).
5. Ustanove za varovanje skupnosti pred nevarnostmi (zapori).

Flaker (1988) pove, da so totalne ustanove idealni tipski konstrukti, zato imajo lahko različne totalne ustanove skupne značilnosti in nobena nima vseh, vsaka pa ima veliko število značilnosti (naštel jih bom v nadaljevanju). Zavod, v katerem sta potekala raziskava in tabor, bi po nekaterih elementih lahko umestil v prvo, tretjo in peto skupino; nezmožnost stanovalcev za samostojno bivanje v skupnosti, elementi psihiatričnih struktur (psihiatrična zdravila), varovani oddelek, stigmatizirani družbeni status institucije in stanovalcev. Goffman (1991) definira totalne ustanove kot tiste, kjer vsi vidiki življenja potekajo pod isto oblastjo. Vse dnevne dejavnosti se odvijajo skupinsko. Oskrbovanci so obravnavani enakovredno ter imajo enake dolžnosti. Vsak dan poteka po vnaprej določenemu urniku, ki je pogojen s pravili institucije. Namen dejavnosti je zadovoljitev ciljev, ki jih institucija nosi. Totalnost je hkrati simbolna in konkretna, predstavljajo jo pregrade, ograje, zidovi, ki ločujejo institucijo od zunanjega sveta. Kot pravi Foucault (2004), so take institucije karceralne organizacije, ki odrežejo posameznika od zunanjega sveta in ga prilagodijo totalnemu režimu. Njihova temeljna značilnost je inertnost. Gre za stanovitnosti in upiranje spremembam. Totalne institucije so močne strukture, ki jih težko spreminjamo oziroma so spremembe majhne in počasne. Njihova navidezna pozitivna točka je, da so na enem mestu zbrani strokovnjaki, ki preko strokovnega znanja nudijo učinkovito pomoč uporabnikom. O absurdnosti tega argumenta pričajo dokazi, da varovance na specialistične preglede vozijo v urbana okolja, medtem ko so zavodi navadno umeščeni na obrobje družbe (Flaker, 1988).

SVET VAROVANCEV¹

Totalna institucija kreira pogoje, preko katerih vpliva na vedenje, čustvovanje in mišljenje varovanca. Programiranje (prilagajanje posameznika strukturam totalne institucije) je že postopek sprejema (oštevilčenje, popis osebne lastnine, kopanje, striženje, v

¹ Goffman govori o varovancih, medtem ko bom sam v članku uporabljal izraz stanovalci, razen kjer bom citiral Goffmana.

nekaterih primerih tudi uporaba institucionalne obleke, določitev bivališča ...). Goffman (1991) pravi, da je cilj popredmetenje varovanca preko administrativnih in rutinskih operacij. Je simbolno prestopanje iz zunanjega sveta v svet institucije. Nadaljevanje procesa programiranja je kontaminacija, ki pomeni vdor v zasebnost (misli, čustev, telesa, lastnine). Institucionalni ustroj spremlja socialne in osebne informacije, ki so shranjene v osebni mapi varovanca in do katerih ima osebje dostop. Posebno pomembna je fizična kontaminacija, ki pomeni vdor v varovančevo intimo. Gre za bivanje v mešani skupini, ki ni vselej prostovoljno, ampak je lahko tudi prisilno. V zunanjem svetu se je posameznik lahko gibal znotraj določenih pravil, a je imel možnost samoodločbe glede nekaterih stvari (aktivnosti, obroki, spanje, umivanje ...), v totalni instituciji pa so vse stvari določene s pravilnikom in točnim urnikom. Osebje obvladuje nekdanje dostopne stvari in aktivnosti (kajenje, poraba denarja, britje, umivanje) (Flaker, 1988). Pomemben proces je tudi mortifikacija, pri kateri varovanec izgubi socialno okolje in socialne odnose, preko katerih je prej potrjeval svojo identiteto. Sprva gre za oddaljevanje od zunanje kulture, nato pa za proces diskulturacije², ki zajema opuščanje zunanje kulture in učenje/prilagajanje kulturi institucije (oddaljevanje od normativnega sveta večinske družbe ter zmanjšana možnost ponovne vključitve). Na tak način se razbije človekov koncept jaza. Gre za proces degradacije, ponižanja in razkranjanja jaza preko postopkov sprejema in interakcij, ki so značilne za totalne institucije. (Haralambos in Holborn, 1999). Del mortifikacije je tudi razlastitev vlog. Zaradi fizične in simbolne ločenosti od zunanjega sveta varovanec ne more vzdrževati vlog, ki jih je imel prej v družbi. Loči se od starih in se identificira s tistimi, ki jih ponuja institucija. Z drugimi besedami to pomeni civilno smrt za posameznika. Tej sledi izguba samospoštovanja in razpad identitetnih obešalnikov (Goffman, 1991). Ena izmed temeljnih značilnosti sveta varovancev je podrejanje pravilom, ciljem, načinu dela, prehrane in osebne higijene, kot to določa institucija – tudi odločitvam o življenju in smrti (Milošević Arnold, 2003). Pravila povzročijo nastanek sistema privilegijev, ki omogočajo minimalne

² Diskulturacija je čas učenja nove kulture (Haralambos in Holborn, 1999).

pogoje za ohranjanje zasebnosti in osebnosti. Gre za hišna pravila (formalni red življenja), nagrade (malo nagrad, nekdanji samoumevne stvari: kava, cigareti) ter kazni (odtegnitev privilegijev). Goffman (1991) navaja, da se odnosi vzajemne podpore in boja proti sistemu organizacije življenja v instituciji razvijajo na osnovi skupnih okoliščin. Pravila se povezujejo z birokratsko organizacijo dela, kjer manjše število osebja nadzoruje večje število varovancev. Socialna razdalja med osebjem in varovanci je formalno določena in nepremostljiva. Gre za dva ločena sveta, kjer je medsebojnih stikov zelo malo. Varovanci živijo v ustanovi in omejeno dostopajo do zunanjega sveta.

Bivanje v totalni instituciji povzroča nastanek stigme. Varovance pripravi k temu, da se sprijaznijo z degradirano samopodobo in sprejmejo ponižanja, ki so jih vsakodnevno doživljali, v strukturo lastnega sebstva. To pomeni, da naj stigmatizirani sprejmejo prevladujoča merila normalnosti ter poskušajo biti čim manj opazni in moteči (prav tam).

SVET OSEBJA

Osebjem znotraj totalne institucije je razdeljeno med merili učinkovitosti ustanove in človeškimi merili. V skladu z uradnimi cilji institucije je racionalizacija dnevne rutine. Osebjem naj bi poskrbelo za vse potrebe varovancev, hkrati pa posega na vsa področja njihovega življenja (tudi tista, ki so drugače nedovoljena za posege drugih). Med učinkovitostjo in človeškimi merili je vedno konflikt. Lažje je vsem naenkrat prati oblačila kot vsakemu posebej. V tem konfliktu vedno zmaga učinkovitost.

Osebjem svoje delo dojema kot nevarno. Goffman (1991) pravi, da na varovance gledajo kot na nekoga, ki jih lahko brez razloga napade in poškoduje, menijo, da ima daljši stik možnost nalezljivosti. Osebjem je v ustanovi med delovnikom in ima dostop do zunanjega sveta, varovanci pa so ves čas v instituciji. Varovance zaznavajo preko sovražnih stereotipov. Osebjem vidi varovance kot zagrenjene, nevarne in manjvredne. Vzdržujejo veliko socialno distanco, saj popredmeten način dela to zahteva. Čustvene odnose

vidijo kot nevarnost, ker zajemajo empatično vživljanje v trpljenje varovanca in ogrožajo predpisano socialno distanco. Osebe ima pogosto občutek, da si je preblizu z varovanci, da bo pregorelo. Zato se raje umakne v pisarniško ali drugo rutinsko delo (prav tam). Obstaja nepremostljiva meja med osebjem in varovanci. Stiki so omejeni in površinski, vsaka od skupin (osebje in varovanci) ima lastne predstave o drugi. Ramovš, Kladnik, Florjančič Kristan in Knific (1992) odnose v takih ustanovah opredelijo kot »... nadrejene in podrejene. Varovanec je v vsakem trenutku v vlogi odvisnega, ki potrebuje pomoč« (str. 54). Nadrejenost osebja neopazno vpeljuje neobčutljivost do podrejenih in popredmeteno ravnanje z njimi (Kastenbaum, 1985).

Naloga osebja so aktivnosti, ki jih izvaja skupaj z varovanci in naj bi služile doseganju uradnih ciljev institucije. Goffman (1991) pravi, da medicinski diskurz določa količine zdravil, hkrati pa posega v določanje, kdaj je pravi čas za kosilo, kako je potrebno zložiti obleko. Vsak cilj ustanove se povezuje z določenim diskurzom, ki ima svoje izvajalce in svoje »žrtve«. Osebe začne preko dela v instituciji doživljati stisko in razočaranje. Svoje delo zaznava kot nesmiselno. Kot primer tega procesa Goffman (prav tam) navaja, da institucija ne zmore dosegati ciljev »zdravljenja posameznika«, ko opisuje psihoterapevta, ki vedno znova ugotavlja, da je skupinska psihiatrija znotraj institucije nemogoča, ker služi kot korekcija dejanj varovancev, ki kršijo pravila institucije.

NAMEN

Namen raziskovalnega dela je kvalitativno raziskati, kakšne interakcije in preko njih vsebine so se izpostavile na taboru med pobudniki in zaposlenimi, pobudniki in stanovalci ter pobudniki in vodstvom. Vsebine in načine interakcij bom interpretiral skozi prizmo totalnih institucij ter mehanizmov in praks, ki jih le-ta vzpostavlja. Za interakcije sem se odločil, ker se ravno preko njih zelo očitno vidi, kako delujejo strukture totalnih institucij in kakšen vpliv imajo na izražanje ter vzpostavljanje stika z drugimi. Prav tako je jezik največji družbeni simbol, preko katerega se kažejo strukture moči.

Te so bile močno pogojene s strukturami institucije, kar se zrcali prav preko interakcij.

METODOLOGIJA RAZISKOVANJA

Kot že omenjeno, smo imeli na taboru vsak večer refleksijo dneva, ki smo jo snemali z diktafoni. Refleksija je predstavljala nekakšno zrcalo dneva, odraz ključnega dogajanja na taboru in ob njem. Vsak aktivni udeleženec, ki je želel, je lahko povedal, kako je potekal njegov dan, in izpostavil tisto, kar se mu je zdelo pomembno. Vseh nas je bilo približno dvajset. Število se je vsak večer spreminjalo. Kasneje so bili zvočni zapisi pretipkani. Prepisane refleksije sem analiziral s pomočjo induktivnega kodiranja. Prišel sem do večjega števila generativnih tem večernih refleksij. Pri oblikovanju generativnih tem sem imel kar nekaj težav, saj so posamezne izjave zajemale več tem hkrati in jih je bilo težko uvrstiti v eno samo. Torej teme niso čiste enote, ampak predstavljajo zgolj grobo razmejevanje za potrebe analize vsebine.

REZULTATI

Kategorija »zaposleni« v tem kontekstu zajema vso tehnično in zdravstveno osebje ter socialne strokovne delavce/delavke. Pogostost in kakovost interakcij z njimi je bila različna. Največ stika smo pobudniki imeli z medicinskim osebjem, ker je najštevilčnejše. V kategorijo »interakcije med vodstvom in aktivnimi udeleženci« sodijo vsi stiki z vodstvom zavoda. Največ stika smo imeli s stanovalci. Nekateri so bili na taboru prisotni vsak dan in so tudi spali z nami (pobudniki) skupaj v šotorih. Nekateri so prihajali samo za nekaj ur na dan ali pa so prišli le malo pogledat in so se nato vrnili v zavod. Število stanovalcev na taboru se je vsak dan povečevalo, kar smo razumeli kot pozitiven znak.

Teme, ki jih predstavljam, so fragmenti realnosti, ki smo jo skupaj konstruirali na taboru. Za ilustracije sem izbral najmočnejše izjave in/ali najpogostejše izpostavljene. Le-te bom poskušal vpeti v izseke dogajanja ali anekdote s tabora. Pogosto sem se navezoval na izsledke tabora v Hrastovcu, ki je bil predhodnik in vzor našemu

tabora. Med njima sem našel številne vzporednice, in to ne glede na časovno oddaljenost med njima.

INTERAKCIJE MED POBUDNIKI IN ZAPOSLENIMI

Odnosi in interakcije so se razvijali postopno. Kot je povedala ena izmed udeleženk na refleksiji: *»Všeč mi je, da se nekako odpira polje tega sodelovanja z zaposlenimi, veliko več ljudi kot pa v prejšnjih dneh je pač dostopnih in odprtih do tega, da se tukaj nekaj dogaja, da se tukaj družimo.«* Enako Flaker opiše stanje v taboru v Hrastovcu leta 1987. Flaker (1988a) pravi, da je osebje vzdrževalo distanco in se omejilo na vljudnostne stike ter opazovalo, kaj bodo prostovoljci počeli. Iz refleksij našega tabora sem izvedel, da je bilo več pobudnikov presenečenih nad pozitivnimi stiki z zaposlenimi. Zdi se, kot da smo tudi mi sami imeli določene stereotipe, preko katerih smo zaznavali osebje, kot je to značilno za odnos med varovanci in osebjem v totalnih institucijah. Flaker (prav tam) ta proces imenuje psihološki mehanizem projektivne identifikacije. To pomeni, da smo se pobudniki identificirali s stanovalci, zato smo tudi osebje dojemali kot represivno.

Že na začetku tabora je prišlo do težave, ker medicinsko osebje ni predvidelo, da bodo nekateri stanovalci že prvi dan spali v šotorih. Niso bili pripravljene, da temu primerno prilagodijo nego, zdravlila in hrano. Zmenili smo se, da lahko eden izmed stanovalcev (ki je izrazil željo po spanju v šotoru in je bil aktiven na pripravah tabora) prespi z nami v šotorih, ostali pa naslednji dan, ko je bil uraden začetek. Tabor je predstavljal spremembo oziroma motnjo institucionalni rutini zavoda. Po Goffmanu (1991) je ena izmed značilnosti totalnih institucij, da za vse dejavnosti obstaja urnik, ki je vsiljen od zgoraj s sistemom natančno določenih formalnih pravil in telesom uradnikov. Aktivnosti potekajo po urniku in so nadzorovane s strani osebja. Po drugi strani pa se je zgodilo tudi to, da je osebje spreminjalo pravila rutine v dobro stanovalcev. Udeleženka poroča o dogodku, ko je ena uslužbenka dejala drugi, ko je prišla iskat stanovalca za umivanje: *»Pa ne ga zdaj odpeljat! Pusti ga še tu, da bo ... ker če ga boste zdj odpeljali, bo zamudu vso predstavo«*.

To kaže na to, da je v tem primeru prišlo do upoštevanja novega dogajanja in s tem do (začasnega) zamikanja struktur institucije.

Z Goffmanovim konceptom totalnih institucij se sklada tudi prepričanje, da je osebje odgovorno za svoje varovance. Na taboru se je pokazalo, da skupina osebja obvladuje večje število varovancev (Goffman, 1991). Ena izmed pobudnic opiše položaj ene izmed zaposlenih: *»C. mi je razložila celo svojo situacijo; za kolik ljudi je ona pač odgovorna in mi pravzaprav to ni bilo nič čudnega.«* Zadnji del (*»... pravzaprav mi to ni bilo nič čudnega«*) se nanaša na razumevanje, zakaj so v zavodu redki poglobljeni odnosi med stanovalci in osebjem. Vpogled pobudnice je pomenil razumevanje preobremenjenosti osebja in delno razloga, zakaj v zavodu ni prostora za bolj poglobljene odnose. Kot govori Goffman (prav tam), je osebje razpeto med učinkovitostjo in človeškimi standardi. Na koncu je vse prilagojeno učinkovitemu doseganju ciljev, ki naj jih institucija na deklarativni ravni dosega.

Na refleksiji je nekdo izpostavil: *»Pač zdi se mi, da nižje kot so v tej hierarhiji, bolj so nam naklonjeni. Na vrhu je pa pač tak, no, veliko je še vedno skeptičnosti oziroma te previdnosti, ki se mi zdi, da jo kr dobro delamo v vseh situacijah, pa tudi to, da smo pač suvereni in da stojimo za tem, kar prosimo in govorimo, in da pač nudimo čim več možnosti.«* Na tem mestu so naše izkušnje nasprotne trditvam Goffmana (1991), ki pravi, da osebje strogo vzdržuje hierarhijo in socialno razdaljo. To poskusim razložiti s tem, da smo bili pobudniki nova skupina, ki je bila podobna stanovalcem, ni pa bila enaka. Zaradi tega smo vstopali v drugačne interakcije.

INTERAKCIJE MED POBUDNIKI IN VODSTVOM

Pobudniki smo z vodstvom prvič prišli v potencialno konfliktno situacijo pri dogovarjanju glede tega, ali lahko stanovalce vozimo z osebnimi avtomobili. Predstavnica vodstva je dejala, da naj zaradi svoje varnosti in zaščite raje ne vozimo stanovalcev. Kot razlog je navedla, da so lahko nepredvidljivi in da bi v primeru kakršnekoli težave oziroma nesreče odgovarjal voznik osebnega avtomobila (torej pobudniki). Vožnja sopotnikov pomeni prevzem odgovornosti

zanje. Vodstvo je ponudilo, da zavod prevzame organizacijo prevoza. To smo aktivni udeleženci dojemali kot izgubo manevrskega prostora. Na refleksiji je bilo izpostavljeno: »Mislim, da je fora tega samo, da nas mal omejujejo in da majo stvari pod nadzorom.« Za vsak prevoz naj bi se dogovarjali z vodstvom, hkrati pa je v kombiju prostora le za osem oseb. Imeli smo občutek, da ima vodstvo potrebo po nadzoru nad dogajanjem na taboru. Vodstvo je dejalo, da gre za varnost aktivnih udeležencev, vendar pa se lahko stanovalci (tisti, ki imajo opravilno sposobnost) prosto gibljejo, odločajo o sebi in se lahko peljejo, s komer koli se želijo. Tudi odgovornost voznika je enaka kot pri vseh ostalih prebivalcih Slovenije. Tu izpostavim Goffmanov (1991) pogled na dojemanje varovancev kot nevarnih in nepredvidljivih. Hkrati se ponovno potrjuje, da je institucija odgovorna za varovance in da zato želi imeti kontrolo nad njimi.

Vodstvo je izrazilo potrebo po vsakodnevni jutranjih sestankih, kjer bi se dogovarjali glede prevozov in aktualnih dogodkov ter povedali, kaj aktivni udeleženci potrebujemo čez dan. Pobudniki smo to videli kot izhodišče za sprotno reševanje zadev in dogovarjanje glede organizacije. Vodstvo je pri komunikaciji večinoma naslavljalo osebe iz vrst profesorjev. Skupina pobudnikov je gojila horizontalni način komunikacije in deljeno odgovornost (kot temelj soustvarjanja tabora), tovrstno vnašanje hierarhije pa je postajalo za skupino vse bolj moteče. Na večerni refleksiji je nekdo predlagal, naj se v komunikacijo z vodstvom raje vključijo še drugi aktivni udeleženci. Flaker (1998) pravi, da so zavodi inertne strukture, ki zelo težko sprejemajo pozitivne ali negativne spremembe. Enkrat je prišlo do tega, da so se tudi stanovalci udeležili sestanka z vodstvom, kar smo pobudniki sprejeli kot začetek zamikanja institucionalnih struktur. Vseeno se je zgodilo, da je vodstvo spraševalo, kje sta profesorja (ki so ju razumeli kot uradni vodji tabora). Na koncu so sprejeli, da ju ne bo, in so se dogovarjali z ostalimi aktivnimi udeleženci. Tu se je ponovno pokazala hierarhična potreba vodstva po uradni vodji tabora.

Organizirani prevozi s strani tabora, vsakodnevni sestanki in potreba vodstva po nadzoru so elementi, ki kažejo na to, da ima zavod znake rigidne institucije. Goffman (1991) pravi, da je čas v zavodu natančno definiran s točno določenimi aktivnostmi.

Institucionalna rutina je stabilna in dominira nad časom, ga na nek način usmerja.

Ob razmišljanju o spremembah in dezinstucionalizaciji smo aktivni udeleženci prišli od spoznanja, da imamo drugačen pogled na odpiranje zavoda kot vodstvo. Nekdo je na eni izmed večernih refleksij povedal: *»... vodstvo/zavod je razumelo deinstitucionalizacijo bolj kot nek njihov projekt, samo po svoje nek strokoven, v njihovih okvirih«*. Tu se ponovno odraža inertnost totalnih institucij, ki so odporne na spremembe in so zaradi tega tudi preživele tako dolgo (Flaker, 1988).

INTERAKCIJE MED POBUDNIKI IN STANOVALCI

Vzpostavljanje, pogostost in stopnja interakcij so se razvijali med taborom. Pobudnik pove, *»... da nekako mi najbolj poglobijo odnos ti dogodki, prijetni in neprijetni, nekako s tem ustvarjaš neko zgodovino.«* V začetku tabora je bilo med refleksijo večkrat izpostavljeno, da aktivni udeleženci ne znamo reagirati na močne čustvene reakcije stanovalcev in da se ob njih počutimo neprijetno. Kot to pove eden izmed pobudnikov: *»Precej se mi je vtisnilo v spomin, kjer je eden od stanovalcev, pač, nekdo mu je na živc stopu in pol je bilo vpitje, mislim, pa se je pizdil, in pol, pravzaprav si v tej situaciji, ko ne veš, oziroma nisem vedel, kaj naj naredim.«* Druga pobudnica povzema zgornje razmišljanje in hkrati odpre možno razlago: *»Stanovalec se je pritoževal in veliko preklinjal. Ko je prinesel vse to ven, ko jaz nisem bila v tem razpoloženju, da bi to lahko pustila čist nedotaknjeno in me je potem tako še malo zbil, ampak se zavedam, da je to neka realnost tu v zavodu, ko jo skušam pač ne prezret, da se to dogajajo take stvari, ampak ja. Sva pa s stanovalko zelo lepo mal poklepetali popoldne, mi je bil tak prijeten moment.«* Druga stanovalka je zelo pozitivno doživljala tabor ter svojo izkušnjo opiše kot: *»Takšno izkušnjo svobode sem samo v sanjah videla«*.

Flaker (1988a, str. 67) piše o učinkih tabora v Hrastovcu leta 1987 na varovance in opiše: *« Prišlo je do razbitja institucionalne strukture, prostovoljci smo se z njimi pogovarjali kot z običajnimi*

ljudmi, niso bili predstavniki nosoloških kategorij³, doživeli so raznovrstne delavnice in imeli so na razpolago več ljudi, ki so jih poslušali ter se z njimi ukvarjali«.

Zgornji citati govorijo o dveh plateh interakcij. Ena je ta, da so nas presenetila močna (neprijetna) čustva stanovalcev in nismo vedeli, kako reagirati nanje, po drugi strani pa so bili stiki zelo prijetni tako za pobudnike kot za stanovalce. Pri tem izstopa soočanje pobudnikov z realnostjo, da ljudje v zavodu trpijo. Po Goffmanu (1991) je čas v instituciji dojet kot izgubljen čas. Izgubi svojo linearost in postane krožen (preko institucionalne rutine). Zaradi tega je vsako razbitje rutine dojeto kot pozitivno za varovance.

Preko stikov s stanovalci so se konstruirale vsebine, ki so opisovale njihov položaj v zavodu. Pobudnica govori o izkušnjah enega od stanovalcev: *»Ti si nekje zaprt in imaš ogromno zdravil. Bolj kot govoriš, da je neka xy stvar čisto napačna, bolj ti oni dopovedujejo, da imaš to stvar zaradi svojega obnašanja. In potem si ujet v tem neskončnem krogu dopovedovanja, da to ni to, in oni ti zaradi tvojega obnašanja govorijo, da je to to.«* Flaker (1988a) ta mehanizem delovanja totalnih ustanov poimenuje inverzija vzrokov in posledic vedenja pacientov. Najprej poudari, da vedenja ne moremo ocenjevati objektivno brez poznavanja človeških odnosov, ki jih je oseba imela oz. jih ima. Znotraj institucije so psihološki interpersonalni mehanizmi zmanjševanja »nenormalnega« vedenja močnejši, ker ima posameznik manj možnosti, da se jim upira. Institucionalna struktura postaja vedno bolj vedenje posameznika. Tako so lahko agresija, umik, pohlevnost posledice delovanja institucionalne strukture. Drugi način prilagajanja institucionalnim pravilom je rezultat sekundarne prilagoditve. Stanovalec pove: *»Ti si npr. postavljen v določeno situacijo. Sam u bistvu ti situacije ne moreš spremeniti, ampak lahko pa svoj pogled na situacijo spremeniš. In v tem je bistvo in npr. jst ful dobro vozim to stvar ... sem osredotočen v dobro in se ne obremenjujem z ničemer in z nobeno stvarjo. Držim se določenega reda in živim svoje življenje tako pač ... in se na svoje način, preko knjig izobražujem. In u bistvu je men čisto v redu.«* Goffman (1991) piše, da so to načini samoprepoznavanja. Nespremenljiva situacija bi lahko bil

³ Kategorizacija bolezn

zavod, sprememba pogleda na situacijo pa bi lahko pomenil način soočanja z lastno situacijo preko odmika.

Pomemben vidik negativnih učinkov totalne institucije na varovance je odprlo opažanje dveh pobudnic: *»Ja to so ti nepokretni, ki sploh ne morejo sedeti, ker imajo preveč šibko hrbtenico ... ker sam ležijo ... že pet let niso vstali iz postelje ...«* Goffman (prav tam) kot škodljive učinke institucionalnih struktur navaja umik vase, v svoje telo in njegovo neposredno bližino. Znaki umika so lahko drsajoča hoja, nekomunikativnost, preživljanje časa v isti drži ali v istem prostoru. Vzporednico z Goffmanovim konceptom umika lahko potegnem z nepokretnimi osebami v ustanovi, ki ne morejo več niti sedeti. Najprej zaradi preobremenjenosti osebja, kot drugi vir pa vidim izgubo motivacije, saj jim sedenje na invalidskem vozičku ne predstavlja več cilja, ker nimajo kam iti. Slabšanje motoričnih sposobnosti je pogost pojav v zavodih dolgotrajne oskrbe. *»Časovna stiska velikokrat sili zaposlene k pasivizaciji stanovalcev (aktivnosti, ki bi jih stanovalec ob primernem vodenju še lahko izvedel sam, v veliko krajšem času zanj izvedejo zaposleni.«* (Kobal Straus in Kalan, 2008)

Sprejetje institucionalne strukture se je kazalo tudi v tem, kar je povedala pobudnica: *»Ljudje, ki se jim to res dogaja, so ... veliko manj jezni na te krivice. Mi pa tukaj zelo močno čustvujemo za njih in to mi ni šlo več skupaj ...«* Na tem mestu je aktualen Goffman (1991), ki pravi, da varovanci skrivajo svoje avtentične čustvene reakcije, ker jih institucionalni mehanizmi nadzora opredelijo kot nezaželene. Varovanec ne dovoli, da bi zunanji člani imeli vpogled v njegovo notranje dogajanje in ustvarjanje pomenov njegovih dejanj.

SKLEP

Vidiki, ki jih izpostavljam v članku, so le delčki vsakodneвне realnosti stanovalcev v zavodu. Pomembno se je zavedati, da izjave kažejo na najmočnejša in/ali najpogostejša opažanja s tabora. Posledično lahko kažejo preveč črno-belo sliko, ki nikakor ni realna. Veliko trenutkov in dogodkov znotraj interakcij še ostaja zakritih ali pa niso prišli v izbor za ta članek. Vse spodnje ugotovitve je potrebno

razumeti in misliti preko kulturnih in socialnih kontekstualnih struktur, ki jih je (začasno) vzpostavil tabor.

Zavod, kjer smo imeli tabor, je totalna institucija. Veliko vzporednic lahko potegnem s taborom v socialnovarstvenem zavodu Hrastovec leta 1987, kjer so raziskovalci prišli do podobnih ugotovitev. Za zavod je značilna totalnost (vse dejavnosti se odvijajo na istem kraju in pod isto oblastjo, majhna pretočnost ljudi, zavod je odlagališče ljudi, ki ne zmorejo sami ali ob pomoči socialne mreže poskrbeti zase, organizacija dela je izrazito birokratska) (Goffman, 1991). Vse te podobnosti kažejo, da je Goffman še vedno aktualen, tudi v družbi, kjer se promovira oskrba v skupnosti. Očitno velja, kar piše Flaker (1988), da so totalne institucije odporne na spremembe, tako pozitivne kot negativne.

Tabor je pomenil motnjo za institucionalno rutino zavoda. Kazala se je preko novih možnosti in oblik za interakcijo tako za stanovalce kot za osebje in vodstvo. Nastajali so novi odnosi in nove komunikacijske sheme. Flaker (1988a) piše, da tabor vnaša bolj demokratične načine komuniciranja, ki so manj racionalizirani in bolj usmerjeni v osebo ter individualizirani. Pobudniki smo bili tisti, ki smo to spremembo vnesli, hkrati pa se zavedam, da so bile te spremembe le začasne. Naša izkušnja tabora potrjuje Flakerjevo trditev glede komunikacije.

Preko interakcij z zaposlenimi smo pobudniki ugotavljali, da so se naši stiki med taborom kvalitativno in kvantitativno večali. Preko grajenja odnosov in dekonstrukcije predsodkov smo počasi gradili dialog. Tabor je pomenil motnjo v institucionalni rutini, zato so se morali zaposleni prilagajati spremenjenemu ritmu dela. Nekateri so to sprejeli in se prilagodili, drugi so se držali ustaljene strukture. Podoben proces se je pojavljal pri stanovalcih, ki so zaradi spremenjenega načina preživljanja časa v večji meri izstopali iz institucionalne strukture. Preko individualnih interakcij med pobudniki in zaposlenimi ter stanovalci so se odpirale vedno bolj intimne teme. Pri zaposlenih smo opazili preobremenjenost. Tu je ponovno vidna struktura totalne institucije, ki na prvo mesto postavlja učinkovitost namesto medčloveških odnosov in potreb (Goffman, 1991). Izpostavim raziskovanje hierarhije, ki obstaja znotraj mreže zaposlenih. Interakcije z vodstvom so odpirale podobne teme. Že

od samega začetka tabora smo pobudniki čutili, da ima vodstvo potrebo po zagotavljanju varnosti tako stanovalcev kot pobudnikov. Ta občutek smo dobili zaradi prevozov s strani zavoda in na vsakodnevnih sestankih, na katerih smo se dogovarjali glede vsebine posameznega dneva. Ti sestanki so bili delno dobro sprejeti tudi s strani pobudnikov zaradi lažjega dogovarjanja.

Interakcije s stanovalci so nas (pobudnike) soočale z bolečo realnostjo življenja v zavodu. Slišali smo in bili priče tako pozitivnim kot negativnim izkušnjam stanovalcev. Preko interakcije smo spoznali, da ima vsak stanovalec svoj način prilagajanja življenju znotraj zavodskih struktur; lahko je aktivno nasprotovanje ali sistem sekundarnih prilagoditev ali kaj nam neznanega. Soočeni smo bili s škodljivimi učinki življenja v totalni instituciji (stanovalci, ki so gibalno ovirani, zaradi pretiranega ležanja postanejo nemobilni). Opisano dogajanje je tudi znotraj skupine pobudnikov sprožalo močna čustva (tako prijetna kot neprijetna).

Za zaključek bralcu puščam v premislek dejstvo, da je med taborom v Hrastovcu in našim taborom minilo kar 30 let, a vendar med obema obstaja veliko vzporednic, četudi se je vmes na tem področju v Sloveniji zgodilo veliko (glej Rafaelič, ta številka). Rezultat tega refleksivnega konstrukta je, da je deinstitutionalizacija resnično dolgotrajen in nikoli povsem zaključen proces, ki ga je potrebno potrjevati in mu slediti v vsakem trenutku. Zaključki s takratnega in sedanjega tabora so si med seboj podobni na področju odnosov med stanovalci in zaposlenimi. Podobno je bil naš tabor (zgolj) začasna motnja institucionalne strukture.

Glavni cilj članka je, opozoriti na zaskrbljujoče podobnosti delovanja zavodskih struktur oblikovanja resničnosti, ki se ureničujejo preko interakcij in znotraj katerih je moč najti učinke totalnih ustanov, kot je nanje opozarjal Goffman, čeprav je med taboroma časovna razdalja 30 let.

LITERATURA

- Flaker, V. (1988). Tabor v Hrastovcu – motnja ali spodbuda. V V. Flaker in M. Urek (ur.), *Hrastovski anali za leto 1987* (str. 45–72). Ljubljana: Republiška konferenca ZSMS, Center za mladinsko prostovoljno delo.
- Flaker, V. (1998). *Odpiranje norosti: vzpon in padec totalnih ustanov*. Ljubljana: Založba /cf*.
- Foucault, M. (2004). *Nadzorovanje in kaznovanje: nastanek zapora*. Ljubljana: Krtina.
- Goffman, E. (1991). *Asylums: essay on the social situation of mental patients and other inmates*. London: Peguin Books.
- Haralambos, M. in Holborn, M. (1999). *Sociologija: teme in pogledi*. Ljubljana: DZS.
- Kastenbaum, R. (1985). *Staranje*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- Kobal Straus, K. in Kalan, M. (2008). Povečana potreba po psihiatrični obravnavi in zdravstveni negi v Domu upokojencev Idrija. *Obzornik zdravstvene nege*, 42(2), str. 107–116.
- Milošević-Arnold, V. (2003). Komunikacija med zaposlenimi in svojci stanovalcev socialnih zavodov. Zbornik predavanj, str. 43–49.
- Rafaelič, A., Ficko, K. in Flaker, V., (2017). Prehod k skupnostnim oblikam oskrbe v Sloveniji. *Socialna pedagogika*, pričujoča številka.
- Ramovš, J., Kladnik, T., Florjančič Kristan, J. in Knific, B. (1992). Skupine za samopomoč starih. *Socialno delo*, 31(1/2), str. 199–200.

IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK, PREJET NOVEMBRA 2017